

ВИЩА ОСВІТА В ПРОЦЕСАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)

Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України

Розглядаються актуальні питання трансформації системи вищої освіти в умовах глобалізації стосовно України.

Вступ

Сучасний світ характеризується процесами глобалізації та інтернаціоналізації економіки, відкриттям кордонів, виникненням нових ринків, зростанням трудової міграції. Глобалізація розширює культурно-інформаційні контакти між народами і державами, впливає на управління, виробництво, торгівлю, ринок праці, політичні утворення. Її рушійною силою виступає науково-технічний прогрес, що базується на інформаційно-телекомунікаційних технологіях.

Аналіз досліджень і публікацій

Значний внесок у вивчення процесу глобалізації та його впливу на розвиток освіти зробили Л. Райсберг, А. Урсул, Ф. Альбах, Л. Рамблі, С. Канінгхем, М. Акулич, В. Андрущенко, В. Байденко, Я. Болюбаш, І. Найдьонов, М. Степко, А. Сбруєва, В. Шинкарук, В. Нечаєв, В. Добренєв та ін.

Постановка завдання

Завданням праці є розгляд головних наслідків глобалізації та їх впливу на систему вищої освіти в Україні.

Основна частина

Поняття "глобалізація" використовується в економічних, політичних і соціальних науках із початку 90-х років ХХ ст. Глобалізація розглядається як "...сума явищ геоекономічного, геополітичного, гуманітарного, громадянського, культурного, інформаційного рівнів, лейтмотивом яких виступає об'єднання продуктивних можливостей людства. Нерв глобалізації – інтернаціоналізація: зміцнення інтенсивного транс- і кроснаціональної взаємодії, спілкування, комунікації, інтеракції. Кінцевий ефект глобалізації – становлення єдиного виробничого, споживчого, релаксаційного простору з узгодженими правилами дорожнього руху, пересування товарів, благ, послуг, капіталу, ідей, цінностей та обслуговуючих їх агентів праці. Рушій глобалізації – лібералізація, демократизація, екстериторизація" [1].

Глобалізація – явище складне і суперечливе. З одного боку, воно створює можливості і переваги для суспільного прогресу, з другого – розподіляє їх далеко не рівномірно як між народами і державами, так і між представниками тих чи інших соціальних груп. Головна небезпека глобалізації вбачається дослідниками в тому, що «замість єдності в багатоманітності і розширення освітніх можливостей можна одержати сумну уніфікацію, одноманітність і втрату самобутнього творчого потенціалу національних (регіональних) освітніх систем» [2, с. 31]. Цим пояснюється неоднозначне ставлення до цього процесу.

Освіта стає ключовою детермінантою економічних результатів та потенціалу країн світу.

ЮНЕСКО оголосило ХХІ століття століттям освіти, таким чином визнавши освіту як домінуючу не лише в розв'язанні глобальних проблем, які переживає людство, а й у формуванні духовних підвалин нової цивілізації. Характерні риси глобалізації в галузі освіти: уніфікація знань, загальне прагнення країн світу до досягнення високої якості освіти.

Вища школа завжди була інтернаціональним інститутом, і в історії її існування умовно можна виділити чотири основні етапи. Перший охоплює період розвитку перших європейських університетів з епохи середньовіччя й Відродження до ХVІІІ ст. В цей період за рівнем культурного розвитку та вищої освіти Україна перебувала в загальноєвропейському середовищі. Поширенню ренесансної культури в українських землях сприяв насамперед розвиток освіти. Наприкінці ХV-ХVІ ст. зростає прошарок українців, що здобули освіту в кращих західноєвропейських університетах – Краківському, Празькому, Болонському тощо. Досить часто вихідці з України були провідниками загальноєвропейського ренесансу. Перші вищі навчальні заклади в Україні – Острозька та Києво-Могилянська академії за навчальними планами були схожі на провідні західноєвропейські університети [3]. Тому тепер, коли йдеться про входження нашої держави до європейського культурно-освітнього простору, деякі автори, зокрема М. Михальченко та В. Андрущенко [4], наголошують на поверненні України саме до цього простору.

Другий етап вчені визначають між другою половиною ХVІІІ ст. і початком Другої світової війни. У цей період розвинені країни експортують принципи побудови своїх освітніх систем у менш розвинені країни. Під час інтернаціоналізації на цьому етапі наростає міжнародний обмін науковими знаннями, збільшується міжнародна мобільність студентів і викладачів.

Третій етап тривав з часу закінчення Другої світової війни до початку 90-х років минулого століття. Розпад колоніальної системи сприяв значному збільшенню міжнародної мобільності студентів із колишніх колоній. Цей період характеризується залученням вузів у могутній рух освітньої експансії й демократизації освітніх можливостей.

Сьогодні слід говорити про четвертий, новий етап інтернаціоналізації вищої школи та її глобалізації, за якого масове поширення освіти розглядається як гарантія конкурентоспроможності держави в новій глобальній економіці [5].

Академік НАН України В. Кремень пов'язує глобалізацію вищої освіти зі «вступом людства на перетині тисячоліть до нового типу цивілізації, опануванням нового способу мислення й різновидом

прогресу» [6]. Він вважає науку і освіту найпріоритетнішими галузями в XXI ст. При цьому він застерігає від можливого лише декларативного характеру пріоритетності освіти, пов'язаного з численними викликами глобалізації, а саме загостренням конкуренції між традиційними вузами та молодими освітніми провайдерами (розповсюджувачами навчальних програм, тренінговими та телекомунікаційними компаніями, котрі пропонують свої дистанційні програми).

Часто термін "глобалізація" вживають як синонім до терміна "інтернаціоналізація", хоча багато дослідників вважають таке поєднання помилковим або проблематичним через асоціації з терміном "держава - нація" [7]. Інтернаціоналізація, на думку Д. Деланті і П. Скотта [8; 9], припускає існування світу, що складається з національних держав, на основі чого складаються чіткі геополітичні кордони, через які може здійснюватися традиційна діяльність з інтернаціоналізації освіти (набір та переміщення студентів, обмін викладачами, співпраця університетів, спільна дослідницька робота). Інтернаціоналізація постає як побудова взаємозв'язків між двома або більшою кількістю країн, пов'язаних спільною метою, наприклад, формуванням єдиного освітнього простору, що й закріплено Болонською конвенцією, підписаною в липні 1999 року. А процес глобалізації загалом розглядається як стандартизація, економічна інтеграція і крос-культурна проникність. Інтернаціоналізація характеризується передусім високим рівнем мобільності студентів, що підтверджено даними ЮНЕСКО, згідно з якими за останні 25 років він зріс на 300%. Глобалізація ж пов'язана насамперед із загостренням конкуренції між традиційними вузами.

Стає більш очевидним, що національні системи вищої освіти не можуть розвиватися поза глобальними процесами і тенденціями. Вирішуючі питання реформування і розвитку вищої школи окремої країни, не можна виходити з критеріїв лише національного рівня. Національна система освіти стане конкурентоспроможною, тільки якщо зуміє адаптуватись до змін, які відбуваються, і спрямованість яких визначається глобальним розвитком цивілізації. Національні системи освіти вступають в епоху неперервного реформування, головною метою якого є підвищення якості освіти в процесі зближення різних національних освітніх систем. За цих умов стає актуальним дослідження стратегій глобалізації національних систем вищої освіти.

Сьогодні зміни в системі освіти України спричинені як зовнішніми так і внутрішніми чинниками. Серед внутрішніх чинників – насамперед усвідомлення наявних недоліків у змісті (його різноманітності та швидкості оновлення), технологіях (модернізації форм, методів, засобів навчання), управлінні освітою та доступі до неї (різноманітність форм і видів освіти, механізмів її фінансування, розуміння суті академічних свобод та автономії), змісті й характері наукових досліджень та ін. Зовнішні чинники – це інтеграційні та глобалізаційні тенденції, що зумовлюють нові

завдання та проблеми, які покликана вирішувати система освіти. Швидкий науково-технічний прогрес, міграційні процеси, взаємопроникнення культур, формування відкритого інформаційного середовища закономірно відображаються на освітній системі та ставлять перед нею нові виклики. Усі вищезазначені чинники, особливо глобалізація інформаційного простору, стають передумовами набуття освітою такого ж глобального статусу [10].

На думку Н. Балабанової, культурна глобалізація вищої освіти в Україні пов'язана насамперед із процесом розбудови інноваційно-знанневого суспільства [11]. Складність цього процесу обумовлена тим, що тривалий час Україну було включено до тоталітарної системи, внаслідок чого ні її економіка, ні соціальна й культурна сфери не могли розвиватися вільно та самостійно. Але за роки незалежності «в суспільстві на місце ідеологізованих за радянських часів способів поведінки прийшли індивідуалізм західного характеру, культ споживання, прагматизм, гола раціональність, моральна пластичність» [11, С. 63]. Автор стверджує, що культурний розвиток суспільства супроводжувався переважно руйнуванням старих норм, традицій, звичаїв, а не їх залученням до нових соціокультурних умов.

На думку П. Скотта [9] глобалізація прямо стосується університетів, адже робить особливо актуальним завданням поширення національних культур, сприяє стандартизації навчання (під впливом сучасних інформаційних технологій і появи глобальних дослідницьких мереж), а також обмежує бюджетні можливості розвинених країн, від яких залежить більша частина фінансування університетської освіти. Університет перестає функціонувати в закритому просторі, за старою схемою відносин за рахунок тільки зовнішніх факторів (держава і студенти), він змушений відкриватися для навколишнього середовища і сформувати нові принципи діяльності та управління – з урахуванням нової соціальної й економічної реальності.

Стратегії університетів як корпорацій іноді розраховано на популярність тих чи інших спеціальностей серед населення. Експерти ж наголошують на тому, що слід розвивати нову стратегію, яка має реагувати на стан сфери зайнятості й ринку праці, але при цьому не піддаватися ажіотажному соціальному замовленню.

Перехід до постіндустріальної економіки, зростання сфери послуг та економіки знань викликали масовий попит на вищу освіту. Масовість вищої освіти спричинює збільшення витрат на освіту, які не покриваються державним бюджетом. За таких умов відбувається перегляд системи фінансування освіти, диверсифікація джерел її фінансування. Зменшується частка державного забезпечення вищої освіти та збільшується доля фінансування за рахунок інших юридичних і фізичних осіб. Збільшується частка приватних вищих навчальних закладів для підготовки фахівців та підвищується роль відповідних ВНЗ в освітніх системах. Відбувається подальше поширення впливу ринкових механізмів на галузь вищої освіти,

посилення економічної конкуренції між навчальними закладами, зокрема між закладами з різними формами власності, що функціонують у певному регіоні та готують фахівців зі споріднених спеціальностей [12].

Вихід вищих навчальних закладів на глобальний ринок освітніх послуг і пов'язана з цим необхідність підтримання конкурентоздатності призводить до зміни моделі управління вищими навчальними закладами—автономізації вищих навчальних закладів. Автономізація освіти полягає в лібералізації адміністративного управління освітою з боку держави – підвищення фінансової та адміністративної незалежності ВНЗ від держави, делегування суттєвих повноважень університетам.

Останніми роками вища освіта дедалі частіше розглядається як товар і її комерціалізація виходить на рівень світового ринку. Дж. Сорос піддав критиці таку тенденцію, зауваживши, що грошові цінності узурпували роль істинних цінностей, а ринки стали панувати в таких сферах суспільного життя, де їм не має бути місця (мистецтво, педагогіка, наука, політика тощо) [13].

Тож процеси комерціалізації освіти можуть призвести до незворотної трансформації самого феномена освітнього процесу, сформованого протягом тисячолітньої історії існування університетської освіти.

Глобалізація також загострила проблему доступу до одержання вищої освіти в різних регіонах світу, підсилила увагу до якості вищої освіти, інтеграції в міжнародне співробітництво. На думку російських авторів Г. Коліна [14] і Г. Макбурні [15], глобалізація пов'язана передусім із формуванням освітньої нерівності в доступі до одержання вищої освіти в різних регіонах світу. Це було викликано насамперед розподілом держав на країни золотого мільярда й периферію. Група розвинених держав, які становлять «золотий мільярд», це країни Західної Європи, США та Канада – близько 20 % всього населення планети, й решта країн.

Загрозу для національних систем вищої освіти становить поява освітніх провайдерів. В економічно слабозвинених країнах ця тенденція збільшує «відтік інтелекту» за кордон. Найталановитіша молодь може бути відібрана ще в період навчання, з наступним запрошенням продовжити освіту в країні походження провайдера. У результаті потоки імміграції здібної молоді збільшуватимуться.

Виходячи зі змін у статусі й ролі освітніх організацій (в т.ч. університетів) в умовах глобалізації, д. соц.н. Хижняк Л. пропонує такі критерії оптимальної моделі державної освітньої політики [16]:

1. *Забезпечення доступності вищої освіти.* Цьому сприяють процеси демократизації освітнього простору, багатуокладність і варіативність освіти, її регіоналізація та прагнення відповідати європейським стандартам, зокрема завдяки приєднанню до Болонського процесу [17].

2. *Сприяння справедливості розподілу освітніх можливостей у суспільстві.* Для України проблемною в цьому відношенні постає контрактна форма навчання, коли наявність коштів в

абітурієнта підвищує його освітні можливості, а державна підтримка талановитої молоді залишається недостатньою.

3. *Підвищення конкурентоспроможності закладів освіти.* Державна освітня політика опікується, перш за все, якістю освіти, яка регулюється Державними стандартами вищої освіти. Відомо, що привабливий університет сьогодні – це конкурентоспроможний навчальний заклад, який надає якісні послуги. Проте готовність споживати освітні послуги не завжди відповідає сучасним вимогам і національній ментальності.

У сучасному світі відмічається тенденція до розширення завдань закладів вищої освіти, у тому числі університетів. Найважливіша функція вищої освіти – підготовка особистості, громадянина, фахівця до життя. Однак конкурентна університетська освіта сприяє формуванню в студентів певних компетентностей, які їм знадобляться у сфері професійної діяльності [16].

Змінюється роль освіти в сучасному світі: вона перетворюється на тривалий і безперервний процес, оскільки протягом усього життя людина стикається з проблемою старіння знань, необхідністю їх оновлення, поповнення й освоєння нових професійних сфер [18]. Для того, щоб у сучасних умовах залишатись освіченою людиною, явно не досить отримати в університеті цілісну систему знань – людині протягом життя, або, принаймні, протягом її продуктивного періоду, доводиться перебудовувати, поповнювати і модифікувати цю систему, зберігаючи її цілісність. За словами У. Дайзарда з новою технологією «освіта, яка триває» буде чимось більшим, ніж курси перепідготовки та інші види так званої освіти для дорослих. Вона стане постійним середовищем людини, на кожному кроці надаючи йому можливості для пошуку нової інформації і творчого мислення» [19, с. 348].

Отже, процеси глобалізації, що відбуваються у сучасному світі, охоплюють різні соціальні інститути, організації, процеси. Провідні країни світу розпочали перетворення національних систем освіти, зорієнтоване на уніфікацію, стандартизацію, універсалізацію, інформатизацію і у кінцевому рахунку – інтеграцію.

Висновки

Україні не уникнути участі у процесах глобалізації, але головним завданням, на думку вчених, є збереження її культури, самобутності, менталітету тощо. Цей процес країні потрібно осмислити, стратегічно визначити з урахуванням загальної стратегії інших держав стосовно процесів глобалізації [20].

Глобалізація освіти для багатьох країн, зокрема для України, має суперечливі перспективи: з одного боку, можливість достойно інтегруватись у загальноєвропейський, а пізніше – у всесвітній освітній простір, з іншого – руйнування існуючої національної системи освіти.

Перед вищою освітою стоїть складне завдання – збереження накопиченого досвіду і визначення свого достойного місця у системі світових освітніх зразків.

Список літератури

1. Нечаев В. Я. Параметры глобализации и факторы Болонского процесса / В.Я.Нечаев // Вестник Московского университета. – 2004. – № 4. – С. 27 – 34.

2. Семенов С.Н. Российская высшая школа в условиях глобализации / Семенов С.Н., Семенова А.Н. // Философия образования. – 2005. – С. 31-33.

3. Тюрменко І. Культурологія: теорія та історія культури / Тюрменко І., Горбула О.: [навч. пос.] – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с., С. 197-206

4. Михальченко Н. Украина 1991-1995 / Михальченко Н., Андрущенко В. Беловежье. Л. Кравчук. – К.: Укр. центр духовной культуры, 1996. – 512 с.,

5. Тітарчук В. Соціокультурна глобалізація вищої освіти: тенденції та наслідки / В.Тітарчук // Віче. – 2006. – №22. // <http://www.viche.info/journal/391/>

6. Кремень В. Філософія освіти XXI ст. / В.Кремень // Персонал. – 2003. – № 1. – С. 8.

7. Борисова М.В. Глобалізація та інтернаціоналізація університетської освіти в Канаді / М.В.Борисова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальній школі. – № 2. – 2009 – С. 56-60.

8. Деланти Д. Новые модели университетов / Д.Деланти // <http://socio.tamp.ru/1.htm>

9. Скотт П. Глобализация и университет / П.Скотт // Alma Mater. – 2000. – № 4. – С. 3-8.

10. Мицишин І. Національна ідея та реформування освіти в Україні / І. Мицишин// Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2008. – №23. – с.3-9.

11. Балабанова Н. Суспільство знань та інновацій: шлях до майбутнього України / Балабанова Н. – К.: Арістей, 2005. – 104 с.

12. Головань М.С. Аналіз тенденцій розвитку вищої освіти в умовах глобалізації, інтеграції ат інформатизації суспільства / М.С. Головань // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: педагогіка і психологія. – Збірник статей: – Ялта: РВВ КГУ, 2011. – Вип. 31. – Ч.1. – с. 203-211.

13. Сорос Дж. Кризис глобального капитализма / Сорос Дж. – К.: Основы, 1999. – 259 с.

14. Колин Г. Глобальные проблемы информатизации общества: информационное неравенство / Г.Колин // ВВШ «Alma Mater». – 2000. – № 6. – С. 27-30.

15. Макбурни Г. Глобализация как политическая парадигма высшего образования сегодня/ Г.Макбурни // Высшее образование сегодня. – 2001. – № 1. – С. 46-55.

16. Хижняк Л.М. Державна освітня політика в умовах глобалізації: пошуки оптимальної моделі/ Л.М Хижняк// Державне будівництво. – 2007. – №1. // <http://194.44.242.244/e-journals/DeVu/2007-1/doc/1/02.pdf>

17. Журавський В.С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / Журавський В.С., Згуровський М.З.. – К.: ІВЦ "Політехніка", 2003. – 200 с.

18. Красовська О. Ю. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору/ О.Ю.Красовська // Вісник Академії митної служби України. Серія: "Економіка". – № 2 (46). – 2011. – С. 102-109.

19. Дайзард У. Наступление информационного века // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – 452 с.

20. Марчук А. Глобалізація та її вплив на розвиток вищої освіти / А.Марчук // Педагогіка і психологія вищої освіти. – 2011. – № 1. – С. 19-26.

О.В. Живага

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ПРОЦЕССАХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ (ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ)

Рассматриваются актуальные вопросы трансформации системы высшего образования в условиях глобализации применительно Украины.

O. Zhyvaga

HIGH EDUCATION IN THE PROCESSES OF GLOBALIZATION (PHILOSOPHICAL ANALYSIS)

Actual questions of transformation of the system of high education in conditions of globalization applied to Ukraine are examined.